

Utrecht
23-25 november 1995

VAN
MISSIE
TOT
MILLENNIUM

HET BISDOM UTRECHT
VAN WILLIBRORD TOT ADELBOLD

Onderzoekschool Mediëvistiek/Rijksuniversiteit Leiden/Universiteit Utrecht

Programmaboek ten behoeve van het Congres en AIO-symposium

**Van Missie tot Millennium. Het bisdom Utrecht van Willibrord tot
Adelbold**

Utrecht, 23, 24 en 25 november 1995

© **Onderzoekschool Mediëvistiek, Nederland**

Overzicht lezingen en werkgroepen per thema

Openingslezing: Prof. dr Alain Dierkens

Thema I: Oude en nieuwe werelden. Van missiegebied tot bisdom Utrecht (Engelstalig; coördinator: prof. dr Mayke B. de Jong)

Themalezing: prof. dr Janet L. Nelson: Mission to Millennium: new works for bishops

Werkgroep 1: prof. dr Mayke B. de Jong: Missionaries and kinship: continental and insular perspectives (with response by drs Bart Jaski M.Phil.)

Werkgroep 2: dr Anne-Marie Helvétius & dr Marco Mostert: Conversion, Christianisation et hagiographie: Modèles de comportement chrétien chez les hagiographes d'Utrecht et leurs collègues de Neustrie

Werkgroep 3: prof. dr Ludo Milis: Traditional erudition and new approaches

Werkgroep 4: prof. dr Ian Wood: De *Vita Willibrordi* and the Carolingian Debate on Mission

Werkgroep 5: drs Bert Demyttenaere: The claustralization of the world and the 'process of civilization'. Some historical and theoretical reflections

Werkgroep 6: dr Rob Meens: Christianization and the Spoken Word: The Sermons Attributed to St. Boniface (with response by dr Martine de Reu)

Thema II: Middelen van bestaan (coördinator: prof. dr Piet H.D. Leupen)

Themalezing: prof. dr Jean-Pierre Devroey

Werkgroep 1: prof. dr Peter A. Henderikx: De bewoningsontwikkeling in relatie tot de bodemgesteldheid in het zuiden van het bisdom Utrecht, ca. 700-1000

Werkgroep 2: drs Jan van Doesburg: Handel in het centrale rivierengebied: de rol van Dorestad/Wijk

Werkgroep 3: drs Hans Rombaut: Het *Fernbesitz* van kerkelijke instellingen in het zuiden van Nederland en het noorden van België

Werkgroep 4: dr Frans Theuws: Aristocratische netwerken en de ontwikkeling van het domein in Texandrië ten tijde van Willibrord

Werkgroep 5: drs Paul Noomen: Institutionele en geografische structuren in het noorden van het land ten tijde van en kort na de stichting van het bisdom Utrecht

Werkgroep 6: dr Ellen Palmboom: De *curtes* van het kapittel van Sint Jan te Utrecht en hun bijdrage aan het levensonderhoud van de kanunniken

In de historische literatuur over de kerstening van de Noordelijke Nederlanden en de stichting van het bisdom Utrecht heeft de laatste decennia de integratie van de Friezen in het Frankische rijk veel aandacht gekregen. Historisch, geografisch en archeologisch onderzoek wees uit dat in de kern van het Friese bisdom, de oeverwallen van de grote rivieren, de Utrechtse heuvelrug, de Veluwe en de geestgronden achter de duinen een grote continuïteit is vast te stellen in de institutionele en geografische ontwikkelingen. Romeinse steunpunten kwamen in handen van de Frankische koning en de nieuwgestichte kerkelijke instellingen; op hun beurt speelden koninklijke en kerkelijke domeinen een belangrijke constitutieve rol bij de uitbouw van het parochiewezen en de verdere organisatie van het bisdom, bij de ontwikkeling van de adel en de ministerialiteit, bij de rechterlijke organisatie en bij de inrichting van handelsplaatsen en andere pre-stedelijke centra.

De – vanuit de bisschopsstad gerekend – meer perifere gebieden van het bisdom kregen tot nu toe minder aandacht. Met name voor het huidige Friesland, de – vanuit Utrecht gekerstende en later onder het bisdom Munster gekomen – Ommelanden en in sommige opzichten ook voor Drenthe en het Groninger Gorecht nam men lange tijd een afwijkende ontwikkeling aan. Weliswaar beschrijven goederenregisters en hagiografische bronnen uit de karolingische tijd deze gebieden als een streek die in velerlei opzichten weinig van andere streken verschilde, als de bronnen vanaf de vroege 13e eeuw weer gaan stromen tonen zij echter een samenleving die sociaal en institutioneel eigen afwijkende trekken vertoonde. Ik noem slechts: geen feodaliteit, geen horigheid, vergaande zeggenschap van leken over kerkelijke instellingen, een zwakke of ontbrekende grafelijkheid en een veelheid zich zelf besturende landgemeenten. Ten opzichte van deze zogenaamde "Friese vrijheid" staat de historicus daardoor – als zo vaak – voor een continuïteitsprobleem: ontwikkelden de vroegmiddeleeuwse instituties zich geleidelijk tot de laat-middeleeuwse; of weerspiegelt de 11e-eeuwse lacune in de bronnenoverlevering een breuk in de institutionele ontwikkeling?

De traditionele geschiedschrijving houdt het – meestal impliciet – op het laatste. Zo neemt men doorgaans aan, dat de vroeg vermelde goederen en rechten van graven en bisschoppen en van buiten Friesland gelegen abdijen geringe invloed op de latere rechterlijke organisatie, het parochiewezen en de standenstructuur hebben gehad. Hoewel niet onaangevochten, is deze interpretatie ook nu nog de heersende.

In mijn voordracht zal deze vraag naar de continuïteit centraal staan. Door combinatie van verschillende categorieën "rechtsoudheden" die zich voor retrogressief onderzoek lenen (zoals patronaats- en collatierechten, tiendrechten, patrocina, grenzen van parochies en seenddistricten, horigheid, cijnzzen en toponiemen) blijkt het ook in Noord-Nederland mogelijk globaal vele van de domeinen, die de infrastructuur vormden voor de kerstening en de daarmee hand in hand gaande vestiging van de Frankische hegemonie, te traceren. Door eigendomsreconstructie met behulp van prekadastrale bronnen, gegevens van de bodemkaart en archeologische bevindingen kan bovendien inzicht worden verkregen in de nederzettingshistorische aspecten van deze domeinen.

Aan de hand van enkele voorbeelden uit het Friese en Groninger kleigebied en uit de diluviale streken van het Oversticht zal ik verduidelijken hoe de institutionele en geografische structuren in het noorden van het land ten tijde van en kort na de stichting van het bisdom Utrecht grote gelijkenis vertoonden met die in het centrum van het diocees. Tot slot zal worden gedemonstreerd hoe ook in het noorden van het land in de vroege middeleeuwen de grondslagen werden gelegd voor de latere kerkelijke en rechterlijke organisatie, voor plaatsen met centrale, niet-agrarische functies, voor de nederzettingen die als ontginningsbasis zouden dienen voor de volmiddeleeuwse veenontginningen en voor vele machtsposities van de laatmiddeleeuwse Friese en Overstichtse adel.